

*Н. О. Шкабрій,
викладач кафедри аудиту,
Національної академії статистики,
обліку та аудиту*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ І ПОДАТКОВОМУ ОБЛІКУ В КОНТЕКСТІ ВИДІВ ДОГОВОРІВ

Зобов'язання підприємства, що виникають в ході його поточної діяльності, складають кредиторську заборгованість, тобто сукупність фінансових зобов'язань перед кредиторами. Під кредиторською заборгованістю розуміється заборгованість даного підприємства іншим підприємствам та фізичним особам - кредиторам.

У діяльності підприємства можлива заборгованість контрагентам - постачальникам і підрядникам, працівникам підприємства, бюджету, позабюджетним соціальним фондам, дочірнім, афілійованим підприємствам, з одержаних авансів. У першу чергу до кредиторської заборгованості відносять заборгованість, яка виникає при розрахунках з постачальниками.

У зв'язку з переходом нашої країни від адміністративно - командної системи управління економікою до ринкових методів змінилася і різко зросла роль кредитів і позик. В даний час кредити банків, забезпечуючи господарську діяльність підприємств, сприяють їх розвитку, збільшенню обсягів виробництва продукції, робіт, послуг. У цих умовах зросла роль правильного обліку кредитів і позик в бухгалтерському обліку підприємств. Від правильності і достовірності обліку кредитів і позик залежить знання керівництвом підприємства їх обсягів їх структури, дозволяє приймати правильні рішення щодо зміни даних характеристик, дозволяє аналізувати рентабельність отриманих коштів і т. д.

Податкові доходи становлять основу бюджету. Бухгалтерія, як серце підприємства, особливо чутлива до змін у податках. Від чіткості або нечіткості податкової системи безпосередньо залежить планування і прогнозування діяльності підприємства, залежать взаєморозрахунки з бюджетом, у відповідності, швидкості і

своєчасності яких, останні зацікавлені не менше самої держави. Різні податки, що забезпечують основні надходження до бюджетів різних рівнів, мають особливості нарахування та сплати, тому їх необхідно розглядати ретельно.

Тому, поряд з менеджментом, маркетингом, бухгалтерським обліком грошових коштів і деякими іншими напрямками розрахункових операцій, облік розрахунків за податковими зобов'язаннями займає одне з найважливіших місць і є невід'ємною частиною діяльності бухгалтерської служби будь-якого підприємства.

Зобов'язання - обов'язок особи (боржника) вчинити на користь іншої особи (кредитора) певну дію, наприклад, передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо або утриматися від певної дії. При цьому кредитор має право вимагати від боржника виконання його зобов'язань.

Зобов'язання - існуюча заборгованість суб'єкта, що виникає з подій минулих періодів, регулювання якої призведе до відтоку від суб'єкта ресурсів, що містять економічну вигоду. Необхідно розрізнити існуюче і майбутнє зобов'язання (намір).

Зобов'язання визначається наступними характерними ознаками:

- зобов'язання повинно мати місце в сьогоденні і бути наслідком минулих фактів господарського життя, наприклад, таких як придбання товарів або послуг, за які організація несе відповідальність;

- зобов'язання виступають в якості кредиторської заборгованості, якщо вони пов'язані з необхідністю майбутніх платежів з метою збереження господарських зв'язків організації або відповідно з нормальним ходом підприємницької діяльності;

- зобов'язання має бути виконане з неминучістю, але це не означає, що воно має отримати точну оцінку, так як майбутні платежі носять ймовірний характер;

- строк виконання зобов'язання має бути визначений, хоча точна дата може бути невідома. Він може бути продовжений завдяки прийняттю нових зобов'язань або зобов'язання може бути анульовано конвертацією в акції. Тим не менш, це не може

впливати на кваліфікацію зобов'язання як кредиторської заборгованості;

- суб'єкт, щодо якого виникло боргове зобов'язання, має ідентифікуватися як окрема особа або група осіб.

Зобов'язання - існуюча на звітну дату реальна заборгованість підприємства, погашення якої призведе до зменшення економічної вигоди у вигляді відтоку ресурсів, з метою задоволення претензій іншої сторони. Зобов'язання можуть виникати в силу дії договору чи правової норми.

Таким чином, як і будь-які цивільні правовідносини, зобов'язання виникають на основі певних юридичних фактів, які прийнято називати підставами виникнення зобов'язань. В основі зобов'язальних правовідносин можуть лежати найрізноманітніші юридичні факти. Разом з тим серед усіх можливих підстав виникнення зобов'язань законодавство особливо виділяє договір.

Підставою виникнення зобов'язань можуть бути різноманітні види договорів. Так, Цивільний Кодекс України передбачає можливість укладення договорів купівлі - продажу, міни, дарування, ренти, оренди, найму житлового приміщення, підряду, перевезення, страхування, доручення, комісії, зберігання, і т.д. Багато видів договорів передбачені і підзаконними нормативними актами, наприклад, трудовий договір.

Отже, договір - найбільш розповсюджена підстава виникнення зобов'язань.

Податкове законодавство щодо зобов'язань має свої особливості, зокрема, щодо сумнівних зобов'язань. Так, не оплачені підприємством зобов'язання протягом трьох років після закінчення цього терміну визнаються сумнівними боргами або зобов'язаннями і їх суми входять у сукупний річний дохід.

Під сумнівними зобов'язаннями розуміються борги, що виникли по придбаних товарах, виконаних роботах або отриманих послугах, а також по нарахованих сумах заробітної плати працівникам, але не виплачених протягом трьох років.

Якщо визнані у свій час доходом сумнівні зобов'язання були оплачені, сукупний річний дохід підлягає зменшенню на суму погашеного боргу. Зменшення сукупного річного доходу

здійснюється у тому звітному періоді, в якому відбулася оплата, і тільки в межах суми, раніше віднесеної на доходи.

Списання зобов'язання в податковому обліку не є підставою для списання у бухгалтерському обліку, тому що в останньому випадку необхідно керуватися цивільним законодавством, де термін позовної давності встановлено три роки. Це пов'язано з тим, що з метою оподаткування відлік строку давності виникає з моменту утворення боргу. За цивільним законодавством - з моменту, коли особа дізналася про те, що його право порушено, тобто, як правило, з дати, визначеної як дати платежу.

У податковому обліку списання зобов'язання може відбутися не тільки в результаті закінчення встановленого терміну, а й за інших обставин. Наприклад, підприємство прощає борг іншому підприємству, в цьому випадку виникає дохід на суму списаної з нього заборгованості. Дохід виникає в розглянутому випадку і в бухгалтерському обліку, і з метою оподаткування.

Фінансовим менеджментом зобов'язання визначається, як обов'язок боржника погасити свою заборгованість. Погашення зобов'язання здійснюється такими способами:

- оплатою грошовими коштами;
- передачею інших активів;
- наданням послуг;
- заміщенням зобов'язання іншим;
- перетворенням зобов'язання в капітал.

Можливі й інші засоби врегулювання зобов'язань, такі як відмова чи втрата кредитором своїх прав.

Існує також майбутнє зобов'язання, яке визначається рішенням керівництва організації придбати активи в майбутньому і не є причиною для появи справжнього зобов'язання.

Іншими словами, зобов'язання - це результат минулих угод, здійснення яких призвело до появи обов'язку боржника здійснити на користь кредитора певну дію.

Баланс, відображаючи зв'язки між активами і пасивами підприємства, розкриває зобов'язання як вимоги щодо активів підприємства, що виникають перед третіми особами в результаті подій, що вже мали місце.

З сутністю зобов'язань та їх місцем в житті підприємства тісно пов'язане поняття платоспроможність. Здатність підприємства в повному обсязі та у встановлений термін відповідати за своїми зобов'язаннями називається платоспроможністю.

Отже, платоспроможність виступає сигнальним показником, у якому виявляється фінансовий стан підприємства. Під платоспроможністю підприємства розуміють його спроможність вчасно задовольняти платіжні вимоги постачальників відповідно до умов господарських договорів, повертати кредити, проводити оплату праці персоналу, вносити платежі в бюджет.

Платоспроможність - це наявність у підприємства коштів, достатніх для сплати боргів за всіма короткостроковими зобов'язаннями і одночасно безперебійного здійснення процесу виробництва і реалізації продукції.

При цьому для оцінки платоспроможності у фінансових розрахунках платіжні зобов'язання підприємства розбиваються на три групи:

- а) заборгованість, терміни оплати якої вже настав;
- б) заборгованість, яку слід погасити найближчим часом;
- в) довгострокова заборгованість.

Елементи зобов'язань.

Зобов'язанню притаманні такі ж елементи, що й будь-якому цивільному правовідношенню. Вони володіють, однак, певними особливостями, які відображають специфіку самих зобов'язань.

Суб'єктами зобов'язання, як і інших цивільних правовідносин, можуть бути як фізичні так і юридичні особи. Але на відміну від інших правовідносин, уповноважений учасник зобов'язання іменується кредитором, а зобов'язаний - боржником, причому, як вже зазначалося, ці визначення висловлюють певну їх юридичну позицію саме як суб'єктів зобов'язальних правовідносин.

У деяких зобов'язаннях один з учасників стає тільки кредитором, а інший - тільки боржником. Наприклад, у зобов'язанні з відшкодування шкоди функцію кредитора виконує потерпілий, а функцію боржника - особа, що заподіяла шкоду.

Проте в переважній більшості зобов'язальних правовідносин кожен з їх учасників виступає одночасно і як кредитор, і як

боржник. Наприклад, зобов'язання, що виникає з ведення справ третьої особи без доручення. Той, хто вів справи, претендує на відшкодування зроблених витрат, але зобов'язаний передати всі вигоди зацікавленій особі, яка, в свою чергу, має право на їх отримання, але зобов'язана компенсувати всі понесені в його інтересах витрати.

Аналогічний характер носять зобов'язання, що виникають з договорів купівлі - продажу, майнового найму, підряду тощо. У таких зобов'язаннях важливо встановити, щодо якого саме об'єкта визначену особу слід вважати кредитором або боржником. Це необхідно тому, що в законодавстві міститься ряд визначень, що відносяться до боржників або поширюються на кредиторів, і, щоб не помилитися при їх застосуванні, потрібно заздалегідь з'ясувати, в якості кого, щодо розглянутого об'єкта, учасник зобов'язання виступає. У такому договорі, як поставка, кожна з наведених норм може бути застосована і до постачальника, і до покупця, залежно від того, хто з них і щодо якого саме об'єкту допустив прострочення.

З точки зору матеріального змісту, зобов'язання є майновими відносинами. Існують думки, щодо можливості встановлення зобов'язального правовідношення немайнового характеру. Як, наприклад, укладення з адвокатом угоди про безкоштовний захист в судовому процесі за умови стягнення з такого, в разі невиконання прийнятих на себе обов'язків, або заздалегідь визначеної неустойки, або відшкодування спричинених цим збитків. Але, не кажучи вже про нетиповість подібних правовідносин, їх юридичний статус, а значить існування цілком залежать від майнового забезпечення (у формі неустойки або можливості стягнення завданих збитків). Якби його не було, не утворилися б майнові відносини і тому не виникло б зобов'язання.

Серед елементів зобов'язання особливе місце займає санкція. Термін «санкція» багатозначний. В якості структурного підрозділу юридичної норми санкція визначає загальні наслідки, які можуть настати, якщо норму буде порушено. Як елемент зобов'язання вона повинна ґрунтуватися на юридичній нормі і відповідати їй, втілюючись вже в конкретних заходах, застосовуваних до порушника зобов'язання. Заходи, що забезпечують усяке зобов'язання, полягають в тому, що, в разі невиконання боржником

свого обов'язку добровільно, кредитор має право вимагати його виконання в примусовому порядку. Забезпечення зобов'язання може спиратися і на інші заходи примусу.

Примусові заходи, що гарантують зобов'язання на випадок його порушення, називаються санкцією в зобов'язанні. Хоча певні примусові заходи гарантують від можливих порушень будь-які цивільні правовідносини, санкція в якості особливого елемента спеціально виділяється тільки в зобов'язальних правовідносинах. І це цілком зрозуміло. Зобов'язання пов'язане не тільки з обов'язком дотримуватися прав іншої особи, а також з боргом, виконуваним за допомогою активних, позитивних дій. Щоб спонукати до таких дій, якщо зобов'язаний не здійснює їх добровільно, потрібно мати правову можливість, у необхідних випадках, вдатися до заходів, які не тільки усувають наслідки вже існуючого порушення, але одночасно спонукають до виконання самого зобов'язання. Зумовлена цим специфіка примусових заходів, які забезпечують зобов'язальні правовідносини, і відображена в договорі.

Таким чином, за допомогою зобов'язань, підприємець, раціонально організовуючи свою справу, постачає його всім необхідним, реалізує свій товар і виконує обов'язки перед іншими особами.

Необхідність управління зобов'язаннями господарюючого суб'єкта обумовлена тим, що, складаючи значну частку поточних пасивів підприємства, зміни в динаміці і складі зобов'язань помітно позначаються на показниках платоспроможності та ліквідності підприємства.

Отже, термін «зобов'язання господарюючого суб'єкта» можна розглядати як з позиції цивільних правовідносин, так і з позиції податкового законодавства, і з позицій економічної та бухгалтерської науки, причому трактування даного терміну в різних наукових сферах взаємно перетинаються і пов'язуються безліччю факторів.

Вся структура існуючого ділового обороту і бізнес-процесів побудована на договірних відносинах. З договірних відносин випливають всі податкові та правові ризики, до яких схильна діяльність підприємства. Тому основним і найважливішим аспектом при аудиторській перевірці є контроль і аналіз господарських договорів і угод.

Аудит угод з контрагентами

Від правильного читання і поняття суті договору залежить вся діяльність організації з точки зору концепції побудови відносин з контрагентами, і в тому числі, фінансові відносини, що формують фінансовий результат фірми, підтвердження достовірності якого і є головна мета аудиторської перевірки.

Помилки у бухгалтерському обліку при трактуванні суті договору можна спостерігати в неправильному і несвоєчасному відображенні господарських операцій, що впливають з умов договорів з контрагентами.

Для бухгалтера важливими визначальними моментами в договорах є:

- Необхідна і обов'язкова структура документообігу, яка підтверджує вчинення правочину за даними договорами;
- Рахунки бухгалтерського обліку і своєчасність відображення по них господарських операцій, спричинених такими договорами;
- Порядок розрахунків, визначальний момент виникнення зобов'язань за договорами, а також принцип формування вартості цих зобов'язань, а відповідно фінансових і податкових показників діяльності за договором.

Найчастіше помилки виникають у бухгалтерів при відображенні обліку операцій за господарськими договорами не з причини їх некомпетентності в тих чи інших питаннях, а через складність і, часом, неоднозначності трактування суті і предмета договірних відносин у податковій та правовій системах.

При виборі перевірки тих чи інших договірних взаємовідносин з контрагентами аудитори, як правило, керуються ступенем ризику, який притаманний даним договорам, спираючись на свій досвід у подібних перевірках і розборі аналогічних ситуацій.

Аудит імпорتنих контрактів

Помилки, що мають місце при аналізі імпорتنих контрактів є, здебільшого, типовими.

1. У формах імпорتنих контрактів застосовуваних організаціями часто відсутня безпосередня вказівка на дату переходу права власності.

Наприклад, у контракті наданому для перевірки базис - поставки відповідно до термінів ІНКОТЕРМС- 2000: FCA м. Лондон, дата поставки - дата передачі обладнання експедитору. Інших вказівок на умови переходу права власності немає. Аудитор в оцінці визначення моменту виникнення права власності на товар керувався умовами контракту , так як дата поставки збігається з переходом ризиків за умовами FCA, і нормами ЦКУ.

Датою здійснення операцій в іноземній валюті відповідно до П(С)БО при імпорті матеріальних цінностей вважається дата переходу права власності до імпортера. У момент переходу права власності у підприємства - імпортера виникає обов'язок відобразити товар в бухгалтерському обліку. Неправильне визначення цієї дати тягне за собою помилки в оцінці контрактної вартості товару курсових різниць, що виникають у зв'язку зі зміною курсів валют по відношенню до гривні.

У міжнародній практиці момент переходу права власності зазвичай пов'язують з переходом ризику випадкової загибелі або пошкодження товару від продавця до покупця і в зв'язку з цим з порядком страхування, оплатою транспортних витрат і застосуванням правил ІНКОТЕРМС. Але це правила ділового торгового обороту. А при відображенні в обліку матеріальних цінностей, що надійшли за імпортними контрактами, бухгалтер повинен керуватися в першу чергу положеннями ЦКУ, якими визначено, що право власності у імпортера (набувача речі за договором) виникає з моменту її передачі, якщо інше не передбачено законом або договором.

Передачею матеріальних цінностей визнається:

- Передача речі або супровідного документа особисто імпортеру;
- Передача речі перевізникові для відправлення набувачу;
- Передача коносаменту або іншого товаророзпорядчого документа на річ.

Таким чином, якщо в контракті не передбачено момент переходу права власності, то необхідно приймати в розрахунок норми ЦКУ, які передбачають як мінімум три дати переходу права власності, що не збігаються за часом.

2. Несистематизований підхід до організації документообігу призводить до того що документи, на підставі яких бухгалтер

повинен оперативно і правильно дати оцінку оприбуткованих імпорتنих матеріальних цінностей, надходять із запізненням, здебільшого вже після того, як товар пройшов митний кордон і був реалізований покупцеві.

Наприклад, товар, що надійшов відповідно до умов імпортного контракту, оприбутковано датою виписки міжнародної транспортної накладної CMR, в якій вказана дата передачі товару експедитору.

Відвантажувальні документи на адресу покупця складені датою, що передує даті випуску товару у вільний обіг. Наслідки спричинені невчгим відображенням даних операцій можуть бути наступні.

Неправильне формування облікової вартості товару призводить до викривлень розрахунку собівартості, податку на прибуток, курсових різниць, що формують позареалізаційні доходи і витрати, а також оцінки залишків товару в бухгалтерському балансі. Невірна оцінка товару в залежності від курсу НБУ призведе до заниження або завищення зобов'язання з податку на прибуток. І якщо завищення податкових зобов'язань не спричинить зауважень перевіряючих органів, то неправильно сформовані позареалізаційні витрати, пов'язані з визначенням курсових різниць, і первісна вартість реалізованого товару матимуть наслідками донарахування зобов'язань з податку на прибуток.

Рекомендації в даному випадку можуть бути такі:

1) забезпечити внутрішній документообіг між відділом бухгалтерії та службами, що відповідають за транспортування товарів та їх митне оформлення;

2) чітко визначати в контрактах момент переходу права власності;

3) перевірити правильність формування первісної вартості товарів і здати уточнені декларації з податку на прибуток.